

Zdzisława Krążyńska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

**INFORMACJA O PRACACH BADAWCZYCH
PROWADZONYCH W ZAKŁADZIE HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO
UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU**

W informacji uwzględnione są tylko prace znajdujące się w druku oraz inne, znacznie zaawansowane, będące na ukończeniu. Ich rozległa tematyka jest pochodną liczebności Zakładu skupiającego 19 osób. Z Zakładem związani są: profesor emerytowany prof. dr Karol Zierhoffer, dwoje profesorów tytularnych: prof. dr Zdzisława Krążyńska i prof. dr Bogdan Walczak, dwoje doktorów habilitowanych na stanowisku prof. UAM: dr hab. Alicja Pihan-Kijasowa i dr hab. Andrzej Sieradzki, dziesięcioro doktorów: dr Agnieszka Krygier-Łączkowska, dr Marcin Kuźmicki, dr Tomasz Lisowski, dr Jolanta Migdał, dr Tomasz Mika, dr Marek Osiewicz, dr Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk, dr Dorota Rojszczak-Robińska, dr Agnieszka Słoboda, dr Maria Trawińska, oraz cztery doktorantki obciążone dydaktyką: mgr Magdalena Kierkiewicz, mgr Paulina Michalska, mgr Agnieszka Motyl, mgr Anna Salita.

Prowadzone przez wymienione wyżej osoby badania dotyczą przede wszystkim dziejów języka polskiego, poczynając od średniowiecza po najnowszą polszczyznę. W licznych pracach podejmowane są rozważania nad słownictwem i składnią. Uwagę autorów przyciągają kwestie wariantowości i normalizacji języka, zróżnicowania regionalnego. Epokami szczególnie eksplorowanymi są doby staropolska i średniopolska, obok prac ściśle naukowych dużą wagę przykładają się do opracowywania materiałów dydaktycznych.

Leksyka

Uwzględniane są rozmaite aspekty leksyki: bada się zróżnicowanie dialektalne i regionalne słownictwa, słownictwo służy jako sprawdzian autorstwa i tożsamości tekstów, na podstawie leksyki ocenia się wartość określonego typu tekstu jako źródła do ogólnej charakterystyki języka w danym czasie, słownictwo traktuje się jako jeden z wyznaczników stylów funkcjonalnych, wyodrębnia się charakterystyczne dla rozmaitych tekstów kręgi leksykalne, na podstawie słownictwa odtwarza się leksykalne

obrazy świata, śledzi się przemiany słownictwa w czasie. Słownictwo poddawane jest zarówno oglądowi jakościowemu jak i kwantytatywnemu.

Zagadnienie zróżnicowania dialektalnego leksyki prasłowiańskiej (na podstawie danych *Słownika prasłowiańskiego*) podejmuje B. Walczak. W tym celu została sporządzona kartoteka wyrazów opatrzonych w *Słowniku* informacjami o ich ograniczonym zasięgu terytorialnym. W druku jest praca relacjonująca najogólniejsze dane statystyczne (najbardziej odrębne leksykalnie okazało się południe Słowiańszczyzny). Dalsze badania obejmują analizę i interpretację relacji między zasięgiem geograficznym wyrazów a ich etymologią i/lub budową słotwórczą (przy czym w ostatnim wypadku chodzi nie tylko o formant, lecz także jego wariant fonetyczny, skład morfemowy podstawy itd., gdyż – jak wynika ze wstępnego oglądu – wszystko to ma wpływ na geografie wyrazów).

Charakterystykę kwantytatywną i jakościową leksyki autosemantycznej w XVII-wiecznych przekładach Nowego Testamentu, w redagowaniu których uczestniczył ks. Daniel Mikołajewski, przeprowadza T. Lisowski. Badaniami objęto *Biblię gdańską* (1632) oraz *Nowy Testament gdański* (1606). Zakłada się, że w obu tekstach – zgodnie z protestancką zasadą *Sole Scriptura* – przejawia się dążność do adekwatnego oddania językowej rzeczywistości tekstu źródłowego w języku docelowym. Teza ta jest konfrontowana z rozwiązaniami wcześniejszymi w *Biblii brzeskiej* (1563) i w Nowym Testamencie w Biblii Jakuba Wujka (1599). Porównanie ujawnia motywację wyborów leksykalnych Daniela Mikołajewskiego (między innymi widać troskę o jak największą precyzję w nazywaniu desygnatów biblijnych), co pozwala określić stosunek tłumacza do wcześniejszych przekładów. Okazuje się, że Daniel Mikołajewski jako tłumacz czerpie z tradycji translatorskiej, także Wujkowej, a równocześnie w swoich wyborach leksykalnych jest nowatorski i oryginalny.

XVI-wieczna leksyka religijna w postyllach (katolickiej Jakuba Wujka i protestanckiej Mikołaja Reja) to obiekt badań J. Migdał. Ogląd leksyki prowadzony jest pod kątem odtworzenia kręgów semantycznych charakterystycznych dla słownictwa XVI-wiecznych kazań. Celem badań jest ponadto ukazanie podobieństw i różnic między analizowanymi tekstami, a także skonfrontowanie świadomej refleksji nad językiem z praktyką językową.

Realia biblijne w staro- i średniopolskich przekładach *Psalterza* są przedmiotem zainteresowania A. Sieradzkiego.

Tematyka polszczyzny Kresów Wschodnich XVI–XVIII w. znajduje kontynuację w szeroko zakreślonych badaniach A. Pihan-Kijasowej, które mają doprowadzić do syntezy tego zagadnienia. Prowadzone obecnie dociekania, relacjonowane między innymi w artykułach złożonych do druku, dotyczą szczególnie wariantu północnego polszczyzny kresowej i obejmują zwłaszcza leksykę oraz socjalne odmiany polszczyzny północnokresowej. W zakresie leksyki zainteresowania autorki koncentrują się na dwóch zagadnieniach: (1) elementach obcych, szczególnie wschodniosłowiańskich, (2) słownictwie układającym się w kręgi tematyczne. W zakresie badań odmian socjalnych na analizie języka środowisk rzemieślniczych.

leksykalne odrębności regionalne w drukach doby średniopolskiej bada P. Michalska.

Inna synteza autorstwa A. Pihan-Kijasowej zmierza do zaprezentowania leksyki pamiętników zesłańców syberyjskich XVII–XIX w. Chodzi w niej zwłaszcza o uchwycenie wyznaczników stylu pamiętników oraz o odtworzenie językowego obrazu świata zawartego w tych tekstach.

Przywołana wyżej autorka opracowuje także leksykę XVII-wiecznych pamiętników i relacji polskich dyplomatów posługujących do Rosji, między innymi w aspekcie socjolektalnym.

Z kolei B. Walczak zajmuje się słownictwem pamiętników XIX w., by sprecyzować ich rolę jako źródła historycznojęzykowego w odniesieniu do doby nowopolskiej.

Przeobrażenia leksykalne polszczyzny w dobie nowopolskiej, zwłaszcza w zakresie słownictwa regionalnego, to temat znajdującej się w druku pracy A. Piotrowskiej-Wojaczyk *Regionalizmy leksykalne w słownikach doby nowopolskiej*.

Językowy obraz świata w XIX-wiecznej prasie wielkopolskiej rozpoznaje A. Salita. Zmianami języka prasy religijnej XX w. zajmuje się A. Krygier-Łączkowska.

Stylistyka

Problematyka stylistyczna tekstów wysuwa się na plan pierwszy w nielicznych opracowaniach.

Barokowy styl retoryczny na przykładzie kazań pogrzebowych realizujących retoryczne zalecenia antyczne, zwłaszcza bardzo cenionego przez barokowych retorów Kwintyliana (wzorującego się na Cyceronie), którego kompendium było traktowane w kolegiach jezuickich jako podręcznik, analizuje A. Pihan-Kijasowa.

Stylistyka to także drugi aspekt badań A. Sality nad prasą poznańską XIX w.

Onomastyka

Niezwykle cenny cykl szeroko zakrojonych prac autorstwa K. Zierhofferera i Zofii Zierhofferowej nad recepcją nazw własnych występujących w Europie, a poświadczonych w źródłach polskich, wzbogacony zostanie przez kolejny tom – równie ważny jak poprzednie opracowania tych wybitnych znawców problematyki onomastycznej – zbierający horonimy i urbanonimy z Europy zanotowane w XIX-wiecznych i XX-wiecznych źródłach polskich.

Antroponimie na podstawie XVI-wiecznych ksiąg miejskich (ławniczych) Szamotuł i XVIII-wiecznych zapisek metrykalnych w księgach chrztów Wrześni opracowuje A. Sieradzki.

Słowotwórstwo

Rozliczne kwestie słowotwórcze (procesy rozwojowe słowotwórstwa staro- i średniopolskiego, funkcjonowanie derywatów w tekście, archaizmy słowotwórcze we współczesnym języku polskim) to główny obiekt badań A. Sieradzkiego.

Składnia

W znajdującej się w druku czwartej części monografii poświęconej staropolskim wyrażeniom przyimkowym Z. Krażyńska charakteryzuje konstrukcje z narzędnikiem i miejscownikiem. Powtarzają się w nich te same przyimki (poza *z* oraz *przy*), które notuje się w związkach z biernikiem, czyli *nad*, *pod*, *przed*, *za*, *miedzy* + instr. oraz *na*, *w*, *o* + loc. Jednostkami poddanymi analizie są – jak w częściach poprzednich – nie przyimki, ale wyrażenia przyimkowe. Podejście takie uwypukla dwoistość układu przestrzennego zorganizowanego u podstaw wokół dwóch przeciwstawnych cech, jakimi są „ukierunkowanie” i „lokalizacja”. Każde wyrażenie przedstawione jest w postaci odrębnej całości przy uprzednim założeniu, by opis umożliwił porównywanie konstrukcji. Charakterystyka skupia się na ukazaniu niezwykle bogatego zróżnicowania funkcjonalnego wyrażen, pozbawionych odrębnych wykładników formalnych. Na plan pierwszy wysuwa się zatem próba wskazania kategoryalnych znaczeń wyrażen przyimkowych ukrytych pod jedną formą wywodzącą się z leksykalnego znaczenia przyimka, które prawie bezwyjątkowo jest znaczeniem przestrzennym. Konsekwencją takiego podejścia jest decyzja o traktowaniu kategoryalnych znaczeń wyrażen przyimkowych, które odbiegają od leksykalnych znaczeń przyimków, jako znaczeń transformowanych. Na specjalną uwagę zasługuje bardzo szeroki w większości wypadków obszar przejściowy między wyrażeniami przestrzennymi a wyrażeniami o słabo wykrystalizowanym kategoryalnym znaczeniu transformowanym. Prawidłowość ta szczególnie zaznacza się przy najliczniej poświadczonych wyrażeniach z przyimkiem *w* + loc.

Ukończone jest też podsumowanie badań nad staropolskimi konstrukcjami z przyimkami autorstwa Z. Krażyńskiej. Synteza ujęta jest z odmiennej perspektywy niż dotychczasowe analizy. Punkt ciężkości przesunięto na aspekt funkcjonalny wyrażen. Wskazane zostały zbiory wyrażen różnych formalnie, ale o identycznym lub bardzo podobnym znaczeniu kategoryalnym. Z analiz wynika, że prawie wszystkie staropolskie relacje powstające z udziałem przyimków zanurzone są w podstawowym układzie przestrzennym, który podlega wielokierunkowym transformacjom. W języku staropolskim relacje inne niż przestrzenne (a szerzej i dokładniej – inne niż znaczenie leksykalne przyimka) nie mają jeszcze własnych wykładników formalnych, typu *w celu*, *z powodu* itp. Relacje nieprzestrzenne wyodrębniają się w staropolszczyźnie i tam też różnicują tylko na poziomie treści. Wykształcanie się odpowiednich elementów formalnych dla poszczególnych znaczeń kategoryalnych to długi, innowacyjny proces toczący się intensywnie nieco później (w języku staropolskim znajdujemy jedynie słabe jego zapowiedzi), którego rezultatem jest istotna zmiana kształtu zdania pojedynczego. Proces ten w punkcie wyjścia wyznaczony jest przez właściwości układu przestrzennego, który ma największą potencję semantyczną. Polega to na tym, że przez pryzmat przestrzenny można pierwotnie wyrazić wszelkie – nie tylko przestrzenne – relacje. Z czasem się to radykalnie zmienia.

Szeroko zakrojone badania nad składnią historyczną języka polskiego prowadzi również A. Słoboda. Autorkę szczególnie zajmują zagadnienia związane z ukształtowaniem składniowym grupy imiennej oraz składnia grup liczebnikowych. W przygotowywanej rozprawie poświęconej charakterystyce składniowej grup liczebnikowych rozważane są między innymi kwestie uwarunkowania semantycznego

i tekstowego składni poszczególnych wyrażen liczebnikowych. Przyjęta w pracy metoda bliska jest założeniom gramatyki kognitywnej, która kładzie szczególny nacisk na semantyczne podstawy kształtowania struktur językowych i rolę kontekstu (szeroko rozumianego) oraz pozwala przy opisie struktury formalnej wyrażen składniowych wykorzystywać zarówno tradycyjną metodę o charakterze funkcjonalnym, jak i – również funkcjonalną – składnię semantyczną.

Spójność i granice zdania złożonego, związki składni z retoryką, zależność składni od interpunkcji i wynikające stąd konsekwencje dla delimitacji tekstu to problemy podejmowane przez T. Mikę.

Składnię grupy nominalnej w XVIII-wiecznych wrześnieńskich zapiskach metrykalnych rozpoznaje A. Sieradzki.

Wariantywność i normalizacja

Problemy wariantywności graficznej i językowej *Ksiąg o gospodarstwie domowym* Piotra Krescencjusza (Kraków 1549) analizuje M. Osiewicz. Aspekty tego zagadnienia interesujące autora to: (1) ustalenie stopnia znormalizowania grafii i języka tekstu w zakresie fonetyki i fleksji; (2) porównanie zakresu i natężenia wariantywności w analizowanym tekście ze stanem poświadczonym przez inne zabytki drukowane w pierwszej połowie XVI w.; (3) wykorzystanie danych frekwencyjnych (chodzi o formy realizowane wariantywnie, a także inne parametry statystyczne, np. częstość występowania poszczególnych leksemów czy form gramatycznych) do ustalenia graficznych i językowych różnic między dwiema – rzekomo powstałymi w dość znacznym odstępnie czasowym – częściami badanego druku (arkusze A–Q ok. 1538; arkusze od R do końca wieku 1549).

Normalizacja polszczyzny to tematyka bliska A. Pihan-Kijasowej, obecna prawie we wszystkich pracach autorki.

Normalizację fleksji czasownika w dobie średniopolskiej zamierza przedstawić A. Motyl.

Badania nad regionalną polszczyzną wielkopolską uwypuklające zjawisko puryzmu językowego lat 40. (Berwiński, Cieszkowski, Libelt, Trentowski) prowadzi B. Walczak.

Staropolszczyzna

Problemy badawcze wiążące się z językiem staropolskim, wymagające szerokich dociekań interdyscyplinarnych (m.in. z zakresu tekstologii, paleografii, translato-logii itd.), są na tyle specyficzne, że prezentują je w odrębnym punkcie.

Ujęcie interdyscyplinarne cechuje badania D. Rojszczak-Robińskiej nad staropolskimi apokryfami (*Rozmyślanie przemyskie, Sprawa chędogo, Rozmyślania dominikańskie*). Problematyka szczególnie rozwijana przez autorkę to: dzieje powstawania staropolskich apokryfów, ich przeznaczenie, źródła wiedzy anonimowych autorów, recepcja pism patrystycznych w polskojęzycznym średniowieczu, styl apokryfów, sposób myślenia autorów odzwierciedlający się w kształtowaniu narracji i kreśleniu

występujących w tekstach postaci. Książka poświęcona tym kwestiom została oddana do druku.

Staropolszczyzna to główny obiekt badań M. Kuźmickiego. Autor szczególną uwagę skupia na kwestiach wielojęzyczności. W tym aspekcie rozważa zagadnienia translatologiczne (na styku łacina – polszczyzna) i komparatystyczne (język czeski – język polski).

Z kolei w zakresie dociekań paleograficznych M. Kuźmicki zajmuje się przede wszystkim problemami związanymi z odczytywaniem tekstów łacińsko-polskich oraz analizuje mechanizmy powstawania błędów.

Tekst jako obiekt badań przyciąga uwagę T. Miki. Autor rozważa następujące kwestie: stosunek oryginał – kopia, autorstwo, rola kolejnych rąk, glosy, przeznaczenie tekstu. Dużą wagę przykładu do wnikliwej analizy interpunkcji. Chodzi tu głównie o rozpoznanie przyczyn i celów stosowania w tekstach średniowiecznych interpunkcji (względy retoryczne, konwencja, wzory obce, „pragmatyka” – przygotowanie do wygłoszenia, ale także organizacja tekstu pisanego). Kwestie te są istotne dla zasad wydawania tekstów staropolskich.

Refleksję nad istotą transkrypcji tekstu staropolskiego rozwija B. Walczak. Z kolei T. Miki formułuje wniosek, że zasady wydawania tekstów staropolskich wymagają rewizji. Konfrontację zasad wydawania tekstów staropolskich z praktyką wydawniczą przeprowadza M. Kierkowicz.

Niebawem ukażą się drukiem opracowane przez M. Trawińską indeksy do wielkopolskich rot sądowych z XIV i XV w. Publikacja zawiera indeks alfabetyczny wyrazów pospolitych, indeks *a tergo*, listę frekwencyjną oraz płytę CD. Indeks powstał na podstawie pięciotomowego wydania *Wielkopolskich rot sądowych XIV–XV wieku* Henryka Kowalewicz i Władysława Kuraszkiewicza. Zawiera 2752 hasła i rejestruje 122 800 wyrazów pospolitych. W obrębie haseł podane są wszystkie warianty graficzne i fonetyczne z dokładną lokalizacją uwzględniającą księgę i numer rotę oraz liczbę wystąpień. Każda forma opatrzona jest informacją gramatyczną. Dołączona płyta CD umożliwi nie tylko automatyczne wyszukiwanie określonych form, ale i odtwarzanie układu całych rot w wersji transliterowanej, wraz z nazwami własnymi. Do każdej rotę dodana jest data, co umożliwi przeglądanie materiału w układzie chronologicznym. Indeks w tej postaci ułatwi prowadzenie szerokich analiz, począwszy od grafii, przez fonetykę, fleksję, słowotwórstwo aż po słownictwo i składnię.

W opracowaniu tejże autorki jest indeks nazw własnych występujących w wielkopolskich rotach (również na podstawie wydania H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicza). Indeks zawiera wszystkie nazwy własne występujące nie tylko w rotach, ale także w łacińskich wstępach do rot oraz podaje wszystkie warianty graficzne i fonetyczne z dokładną lokalizacją. Do opracowania także będzie dołączona płyta CD.

Język a uwarunkowania zewnętrzne

Kwestie te – obecne w różnym stopniu w większości prac – wysuwają się na plan pierwszy w dociekaniach B. Walczaka nad relacjami między językiem a tożsamością

narodową w różnych sytuacjach szczególnych i analizach D. Rojszczak-Robińskiej dotyczących wpływu Kościoła na język i języka na Kościół.

Metody badawcze historii języka i językoznawstwa

Zagadnienia te pozostają przede wszystkim w kręgu zainteresowań M. Osiewicza. Autor podejmuje próbę rekonstrukcji stałego trzonu (wedle Imre Lakatosa) historycznojęzykowych programów badawczych. Chodzi między innymi o rozpoznanie, w jakim stopniu i w których aspektach teoretycznych (uświadamianych i nieuświadamianych) historia języka nawiązuje do podstawowych i dominujących w myśli zachodnioeuropejskiej sposobów myślenia/wnioskowania.

Refleksja M. Osiewicza nad metodami badań językoznawczych (we współpracy z dr. Krzysztofem Skibskim) skoncentrowana jest wokół problemu przewyższenia ograniczeń strukturalizmu językoznawczego przez adaptację elementów teorii determinizmu nieliniowego (tzw. teoria chaosu), ogólnej teorii systemów (L. von Bertalanffy) i poststrukturalizmu (J. Derrida).

Syntezy

Uzupełnienie podręcznika *Zarys dziejów języka polskiego o część Doba najnowsza* (do r. 1989) przygotowuje B. Walczak w ramach szeroko zakrojonych badań historycznojęzykowych nad dziejami polszczyzny po 1939 r.

Zespół w składzie Z. Krażyńska, T. Mika, A. Słoboda pracuje nad syntezą składni staropolskiej. Opracowanie cechować będzie między innymi rezygnacja z jednostronnej charakterystyki składni skupionej na strukturach nieciągłych i ich wykładnikach morfologicznych. W dalszej kolejności planowana jest synteza składni historycznej, prezentująca rozwój polskiej składni od średniowiecza do współczesności z uwzględnieniem szerszego zakresu zjawisk językowych i ich uwarunkowań niż ma to miejsce w opracowaniach dotychczasowych.

Dydaktyka

W pierwszym numerze „Kwartalnika Językoznawczego”, w dziale poświęconym dydaktyce, zamieszczono projekt opracowanego w Zakładzie Historii Języka Polskiego nowego przedmiotu historycznojęzykowego „Wiedza o historycznym rozwoju polszczyzny” obowiązkowego na trzyletnich studiach licencjackich. W kolejnych numerach pisma pojawiają się opracowania wymienionych w projekcie tematów z uwzględnieniem najnowszego stanu badań i szerokiego tła zewnątrzjęzykowego i interdyscyplinarnego. W dalszą modernizację przedmiotu w ramach grantu z Europejskiego Funduszu Społecznego zaangażowali się M. Osiewicz i A. Słoboda.

A. Słoboda planuje napisanie skryptu dla studentów polonistyki, poświęconego metodologii badań składniowych, jej rozwoju od antyku po współczesność.

* * *

W licznych rozmowach i dyskusjach prowadzonych w Zakładzie pojawia się potrzeba zaistnienia w środowisku historyków języka szerszej wymiany myśli, ściernia się poglądów, autentycznej dyskusji. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom – płynących szczególnie ze strony młodszych Koleżanek i Kolegów – Zakład Historii Języka Polskiego wraz z Zakładem Historii i Pragmatyki Języka Polskiego Uniwersytetu Zielonogórskiego organizuje co dwa lata – w nowej formule, z naciskiem właśnie na dyskusję – spotkania naukowe. Najbliższe (trzecie) odbędzie się w czerwcu 2011 r. w Poznaniu. Serdecznie zapraszamy.